

LEMBA' (PELAMIN): SEBAGAI OBJEK BUDAYA DALAM ADAT PERKAHWINAN MASYARAKAT IRANUN DI SABAH

HUMIN JUSILIN*

Abstrak

Pelamin perkahwinan atau *lemba'* dalam masyarakat Iranun di Sabah, Malaysia menampilkan rekabentuk yang tersendiri dalam adat persandingan perkahwinan. Penonjolan objek budaya (artifak) dan kerencaman warisan adat menjadi identiti masyarakat ini. Secara tradisional reka bentuk pelamin dalam perkahwinan menggabungkan unsur-unsur material seperti pahar, tepak sireh, barang kemas (tembaga), dulang, tempat duduk, tempat tidur, perhiasan diri, *sepak manggis* dan pelbagai alatan lain. Selain itu, artifak yang menghiasi seluruh ruang pelamin adalah termasuk pelbagai jenis kain rentang atau tabir (*ulap-ulap*), hiasan, kelambu, bantal, payung, tikar dan lain-lain yang turut memberi pengertian tentang khazanah budaya Iranun. Selain itu, unsur warna yang diperagakan pada pelamin perkahwinan Iranun mencerminkan lambang identiti dan status kedudukan sosial dalam masyarakat.

Kata kunci: *Lemba'* (pelamin), objek budaya (artifak) dan adat pelamin perkahwinan.

Abstract

Wedding dais or lemba' in Sabah Iranun community features a distinctive design in the wedding customs of marriage. The special highlights are cultural objects (artifacts) and the composition of the identity of the custom heritage community. Traditionally, the design of the wedding dais combines the elements like pahar material, slap betel, jewelry (copper), trays, seats, bedding, jewelery, sepak manggis and other tools. In addition, the artifacts that decorate the entire space of the dais is composed of various types of banners or scenes (ulap-ulap), furnishings, curtains, cushions, umbrellas, mats and other tools. The elements of color displayed on the Iranun wedding dais reflect the identity and status symbol of social standing.

Keywords: *Sheet '(dais), cultural objects (artifacts) and custom wedding dais.*

* Humin Jusilin merupakan seorang pensyarah seni visual, Sekolah Pengajian Seni, Universiti Malaysia. Beliau sedang menyiapkan tesis Ph.D dalam bidang kesenian etnik suku kaum Iranun di Sabah.

1.0 Pengenalan

Sejarah persandingan dalam masyarakat Melayu umumnya dan Iranun khususnya tidak dapat dikesan dengan nyata. Ada pendapat mengatakan bahawa persandingan yang dilakukan oleh bangsa Melayu sejak zaman dahulu. Ada juga yang mengatakan bahawa ia merupakan adat yang diambil daripada amalan Hindu, India (de Jong, 1965). Persandingan pengantin lumrahnya di atas pelamin. Ketiadaan catatan yang lengkap dan kurangnya penyelidikan tentang persandingan dan pelamin menjadikan pensejarahan dan asal-usulnya masih kabur. Dalam konteks ini pelamin merupakan sebahagian daripada seni tradisi Melayu-Iranun yang dipengaruhi oleh pelbagai pengaruh budaya dari luar iaitu India, Cina dan Islam. Seni pembuatan pelamin perkahwinan merupakan salah satu objek budaya iaitu ciptaan yang berasaskan pengetahuan lisan yang diturunkan dari generasi ke generasi lain. Pengetahuan ini, sungguhpun tersebar luas dalam kalangan ‘tukang’, namun konsep adat masih menjadi pegangan

Masyarakat Iranun dalam seni pembuatan pelamin perkahwinan. Selain itu, prinsip kreativiti dan pengalaman dijadikan panduan dan kemudiannya diwarisi secara turun-temurun. Seni pembuatan pelamin tidak memerlukan arkitek atau kemahiran yang tinggi. Konsepnya banyak bergantung kepada kemahiran "tukang buat". Bernard Rudofsky (1987) telah mengutarakan istilah seperti arkitektur pribumi, arkitektur tak bernama, arkitektur spontan, "arkitektur tanpa arkitek" untuk menerangkan tentang alam bina tradisional.

2.0 Pelamin Sebagai Objek Budaya dalam Perkahwinan

Perkahwinan adalah upacara adat berlandaskan hukum yang menyatukan kehidupan antara suami dan isteri serta membentuk sesebuah jaringan keluarga (rumah tangga). Penggunaan pelamin sebagai objek budaya dalam upacara perkahwinan menjadi simbol penyatuan unit keluarga iaitu menemukan pasangan pengantin, keluarga dan sanak saudara. Adat persandingan di atas pelamin bukan sekadar memperlihatkan tradisi masyarakat tetapi membayangkan integrasi dalam masyarakat yang melibatkan adat istiadat, tenaga, masa dan harta benda. Ini bermakna upacara perkahwinan adalah menjadi lambang perpaduan keluarga dan masyarakat sejak dahulu lagi (Fatimah Abdullah, 2009: 97). Keunikan pelamin dalam masyarakat Iranun ditunjukkan melalui penggunaan warna dominan pada bentuk, corak dan motif hiasan yang diperagakan. Contohnya, penggunaan warna dominan seperti hijau merujuk kepada keturunan datu', kuning pula merujuk kepada keturunan syarif dan warna putih merujuk kepada golongan orang biasa. Oleh itu, kerja-kerja pembinaannya perlu diteliti pada setiap ruang. Konsep pembinaan

sesebuah pelamin perlu menzahirkan warna, corak dan motif yang bersesuaian dengan status sosial. Kegagalan menyediakan pelamin mengikut spesifikasi yang betul akan mendatangkan cemuhan dan dianggap melakukan kesalahan adat¹. Biasanya kesan negatif ini akan mengaibkan dan boleh dikenakan denda².

3.0 Simbolik Pelamin Perkahwinan Iranun

Makna dan fungsi simbolik pelamin perkahwinan masyarakat Iranun boleh difahami melalui penggunaan pelbagai objek budaya yang diperagakan pada pelamin perkahwinan. Menurut Firth (1973: 26) kegunaan sesuatu objek tidak boleh ditafsirkan begitu sahaja kerana semua benda budaya mempunyai makna yang tersendiri. Mengikut aliran simbolisme, makna dan fungsi sesuatu objek budaya adalah bergantung kepada penggunaan alat yang mencerminkan idea metafora dalam sosial. Dalam teori semiotik pula, ia melihat inti pati pelamin perkahwinan mengandungi simbolisme tertentu kerana penggunaan objek (material) sesebuah pelamin yang mewakili sesuatu maksud yang lain. Hubungan antara simbol ini bermula daripada konkrit ke abstrak dan daripada khusus kepada umum (Firth, 1973). Contohnya, penggunaan warna kuning dalam perkahwinan tidak digunakan sewenang-wenangnya (wewenang) kerana warna ini dikhususkan kepada golongan syarif atau raja-raja. Demikian juga halnya dengan adat penggunaan warna hijau hanya dikhususkan kepada golongan datu'. Golongan orang biasa pula menggunakan warna putih. Oleh itu, warna tidak dipilih sembarangan dalam majlis perkahwinan tanpa dirancang dan merujuk kepada paraturan adat.

4.0 Masyarakat Iranun di Sabah

Mengikut pengertian bahasa, Iranun bermaksud berkasih-kasih. Istilah ini ditafsirkan sebagai sistem hubungan sosial yang erat, berasaskan tali persaudaraan yang intim, bekerjasama dan gotong-royong (Datu' Bandira, 1991: 1). Suku kaum Iranun adalah penduduk minoriti bumiputera yang dikenali dengan pelbagai nama antaranya Iranun, Irranun, Illanun, Ilanun, Iranon-Meranao atau Merano (Warren, James F. (1981: 149). Sejarah kewujudan kaum Iranun di Sabah turut mewujudkan beberapa persoalan. Ada yang mengatakan bahawa mereka ini berasal dari Pulau Borneo sendiri. Tidak kurang pula pendapat yang mengatakan bahawa mereka berasal dari Mindanao, Selatan Filipina. Mereka menggunakan dialek atau

¹ Temubual Datu Tumai Datu Lipi (73), Kampung Pantai Emas, Kota Belud.

² Denda dalam berbentuk *pikulan* dikenakan bergantung pada status lelaki, sama ada golongan datu, syarif atau orang biasa. *Pikulan* bergantung kepada nilai wang semasa iaitu 1 *pikul* bersamaan RM300.00 pada masa sekarang.

bahasa yang dikenali sebagai bahasa Iranun. Bahasa ini termasuk dalam kumpulan bahasa Hesperonesia, iaitu salah satu kumpulan keluarga bahasa Austronesia (*Encyclopedia of World Culture*, 1993: 101).

Masyarakat Iranun di Sabah membuat penempatan di Kota Marudu, Kudat dan Tuaran di bahagian pantai Barat Sabah dan Lahad Datu' di pantai Timur Sabah (Jecqueline Pugh-Kitingan, 2004: 169). Secara umumnya pertempatan masyarakat Iranun banyak tertumpu di kawasan tepi pantai yang sinonim dengan kehidupan mereka sebagai pelayar yang cekap. Sejarah pertempatan utama masyarakat Iranun di Sabah ialah di Kuala Tempasuk. Sehingga kini, masyarakat Iranun tersebar luas di Sabah mengikut arus pembangunan atau perkahwinan campur. Masyarakat Iranun pada keseluruhannya beragama Islam dan majoritinya menetap di daerah Kota Belud. Jumlah mereka pada tahun 2006 ialah 25,000-30,000 orang (Jabatan Perangkaan Malaysia Cawangan Sabah, 2006).

5.0 Identifikasi Sosial dalam Masyarakat Iranun

Secara umumnya, status masyarakat Iranun dapat diklasifikasikan kepada beberapa kumpulan. Kumpulan utama, iaitu keturunan berpengaruh yang diwakili oleh keturunan datu' (golongan pemimpin)³ dan syarif (golongan agama)⁴. Golongan seterusnya ialah orang biasa (*kiadakalan*)⁵, diikuti oleh golongan hamba yang dikenali sebagai '*oripen*' dan kelompok '*baniaga*'.

Golongan keturunan syarif merupakan kumpulan yang sangat dihormati kerana dipercayai mempunyai jurai keturunan dengan Nabi Muhammad S.A.W. Identiti mereka dikenali dengan lambang warna kuning dan menggunakan gelaran syed (lelaki) atau syarifah (perempuan) pada pangkal nama. Seterusnya, golongan digelar datu' yang mempunyai status yang sama dengan golongan syarif, kerana kuasa kepimpinan dan adat biasanya dipegang oleh keturunan datu'. Lazimnya kelompok ini menggunakan lambang adat berwarna hijau dan mereka dikenali dengan gelaran datu' (lelaki) dan dayang (perempuan) pada pangkal nama. Mereka dianggap orang besar atau pemimpin yang dihormati kerana warisan pengaruh yang kuat sejak turun-temurun. Sebelum kedatangan agama Islam, kuasa pentadbiran

³ Menurut sumber, keturunan datu' adalah keturunan yang paling tinggi dalam hierarki masyarakat Iranun. (Datu Tumai Datu Lipi, 73 tahun, Kampung Pantai Emas, Kota Belud).

⁴ Golongan khusus yang datang dari Arab, iaitu berpengetahuan tinggi dan kuat berpegang dengan ajaran agama Islam.

⁵ Istilah ini juga dikenali dengan panggilan orang kebanyakan atau orang biasa.

tertinggi masyarakat Iranun adalah di bawah kekuasaan datu'. Golongan seterusnya digelar orang biasa atau *kiadakalan* iaitu menggunakan lambang warna putih. Terdapat juga sebilangan kecil golongan yang dikenali sebagai *oripen*⁶. *Oripen* merujuk kepada orang suruhan iaitu mempunyai status yang sama dengan golongan hamba. Selepas golongan *oripen*, terdapat pula golongan yang disebut kumpulan *baniaga*⁷. Golongan ini dirujuk dengan lambang warna hitam iaitu strata sosial yang paling bawah kerana mereka dianggap sebagai orang suruhan (hamba) yang boleh dijual beli.

Penggunaan warna dalam adat amat dominan melalui pembuatan objek budaya, terutama dalam acara perkahwinan dan kematian. Mengikut amalan turun temurun, setiap golongan tersebut ditentukan dengan penggunaan simbol warna. Warna kuning (*binaning*) adalah warna khusus yang merujuk golongan syarif. Manakala warna hijau (*gadung*) pula adalah melambangkan golongan keturunan datu'. Golongan orang biasa dilambangkan dengan warna putih (*maputih*). Status warna hitam (*maitem*) pula merujuk kepada golongan *oripen* atau *baniaga*. Aplikasi warna lazimnya diterapkan pada reka bentuk, motif dan corak pada objek budaya yang digunakan dalam upacara perkahwinan atau melalui reka bentuk dan warna pelamin. Justeru itu, penggunaan warna menjadi salah satu bentuk komunikasi yang mampu menyampaikan maklumat tentang keturunan dalam masyarakat.

6.0 Pembinaan dan Reka bentuk Pelamin Iranun

Reka bentuk pelamin seperti singgahsana dibentuk untuk memuatkan tempat duduk pengantin dan pengapit semasa upacara persandingan dijalankan. Keseluruhan ruang sangat dititik beratkan dalam pembinaan pelamin iaitu meliputi bahagian lantai, ruang tempat duduk, latar pada bahagian belakang, tiang atau rak di bahagian kiri dan kanan, bahagian siling (lelangit). Pelaksanaannya tidak memerlukan kemahiran yang tinggi tetapi ia hasil kolektif dan interaksi naluri tukang dengan pengetahuan warisan adat. Kerja-kerja dilakukan secara sukarela, bergotong-royong dan kerjasama.

Pembinaan pelamin perkahwinan perlu melibatkan kerjasama golongan lelaki dan wanita. Struktur dan rangka pelamin perkahwinan disediakan oleh golongan lelaki seminggu sebelum majlis persandingan. Manakala golongan perempuan yang arif tentang adat keturunan akan menghias pelamin mengikut kreativiti berdasarkan adat dan status kaum. Antara adat yang perlu fahami ialah penterjemahan warna dan reka corak pada hiasan agar bersesuaian

⁶ Keturunan (hierarki) yang terbawah dalam susunan masyarakat.

⁷ *Baniaga* juga dikenali dengan golongan peniaga.

dengan spesifikasi status mengikut keturunan dalam sosial. Reka corak dan warna diperagakan meliputi keseluruhan ruang pada lantai, tikar, latar di belakang, tiang pelamin dan bahagian siling (lelangit) sesebuah pelamin. (Rajah 1: [i-iii]).



Rajah 1 (i-ii): Reka Bentuk Pelamin Perkahwinan Masyarakat Iranun

7.0 Pembahagian Ruang Pelamin Perkahwinan

Pelaminan Iranun mempunyai lima ruang dan mempunyai nama serta kedudukan yang tertentu iaitu ruang pelaminan (di bahagian tengah), ruang menunggu (di tepi kanan), ruang bergurau (di hujung kanan), ruang rehat (di hujung kiri) dan ruang makan (di tepi kiri). Panjang setiap ruang ialah di antara 2 hingga 2.5 meter dan ketinggian antara 3 hingga 5 meter. Kedudukan setiap ruang mempunyai paras yang sama dan keseluruhannya memerlukan tempat sepanjang 12 hingga 15 meter. Ruang pelaminan dianggarkan 3.5 meter dan ruang-ruang lain adalah sepanjang 3 meter. Ruang pelaminan mempunyai 3 tingkat yang menggambarkan status tertentu. Sementara itu, ruang sudut kiri dan kanan mempunyai pahar antara 3 hingga 5 tingkat. Pelaminan seperti ini adalah khusus bagi orang-orang besar dan berkedudukan atau hierarki dalam sosial.

Terdapat pelbagai jenis kain berwarna digunakan bagi menghiasi pelamin seperti *ulap-ulap* dan tikar (*dempas*) untuk menutupi bahagian lantai. Kebiasaanya kain yang direka dengan motif dan corak dari jenis baldi. Kain baldi bertekak perada emas dan dihiasi rerambu atau manik bermotifkan bunga, daun, awan larat dan tumbuh-tumbuhan dijadikan kain rentang/tirai (*ulap-ulap*) bagi menghiasi pelamin tersebut. Seterusnya beberapa kain penal (*dempas*) (3 hingga 5) yang dikenali tikar *liaupan* atau *dempas diakatan* bermotifkan awan larat, dijadikan hiasan pada bahagian latar belakang pelamin.

Bagi memeriahkan lagi suasana, katang-katang berbentuk rerambu dan binatang atau daun berbentuk bunga atau kerawang yang dihiasi manik-manik berjuntai juga digantungkan. Di hadapan pelamin pula dibentangkan tikar lambak yang diperbuat dari daun pandan atau

mengkuang. Seterusnya, *Idang* iaitu tempat meletak bunga telur yang bertingkat juga diletakkan di sisi pelamin sebagai hadiah kepada tetamu. Pelamin Iranun turut dihias dengan perhiasan-perhiasan lain yang mempunyai makna dan nama-nama yang khusus seperti Tangkup Pelamin /kelambu jatuh, pelbagai jenis tabir; contohnya tabir gulung (tabir jatuh), tangkup pelamin, kipas tangan, bantal besar, bantal akad dan bantal sandar dan bantal alas kaki, langsir, bunga manggar, hadiah hantaran dan sebagainya. Ciri utama yang membezakan setiap ruang ini adalah melalui pelbagai jenis hiasan motif atau corak dan warna yang berbeza. Hiasan-hiasan pelamin ini kelihatan berwarna-warni, menarik dan berseri, secara tidak lansung menggambarkan keunikan budaya masyarakat Iranun.



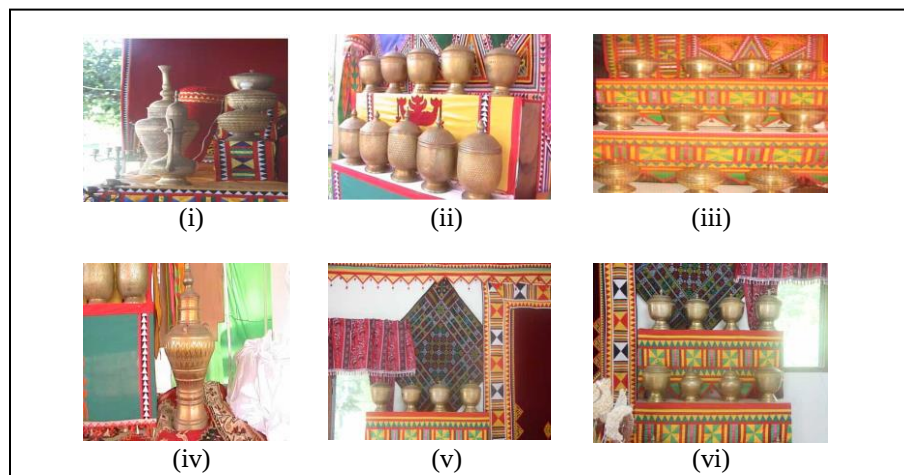
Rajah 2: (i-vii) Susunan Ruang Pelamin Perkahwinan Masyarakat Iranun

Struktur pada lantai dibina secara bertingkat untuk menunjukkan status dalam masyarakat. Syarif dan datu' menggunakan 3 tingkat, manakala orang biasa menggunakan satu atau dua tingkat. Pada bahagian tapak pelamin, diletakkan satu hamparan tikar yang berwarna-warni atau lebih dikenali sebagai tikar *liaupan* atau *dempas diakatan*. Tikar ini berperanan sebagai tempat duduk pengantin dalam keadaan adat duduk bersila. Sesungguhnya penggunaan warna dominan amat signifikan dengan status dalam masyarakat. Contohnya penggunaan warna pada bantal iaitu hijau melambangkan pengantin dalam kalangan datu', manakala kuning pula adalah simbol status pengantin dalam kalangan syarif (Rajah 3: [i dan ii]).



Rajah 3: (i dan ii) Bantal Pelamin Perkahwinan

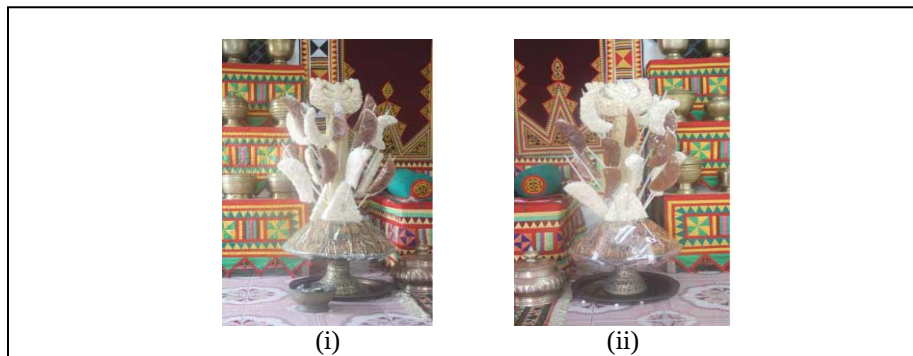
Pada bahagian tebing pelamin (kiri dan kanan) diletakkan dua buah pahar (*kaban*) seperti peti yang berperanan untuk menempatkan barang-barang perhiasan yang terdiri daripada pelbagai jenis *sumbul*. Jumlah *sumbul* yang dipamerkan adalah simbol kemewahan keluarga pengantin dan status sosial pengantin. *Sumbul* ialah barang-barang yang diperbuat daripada tembaga pelbagai saiz dan reka bentuk. Penjumlahan tingkat dan jumlah objek ini dikaitkan dengan status yang dapat difahami oleh masyarakat umum. Biasanya, susunan *sumbul* diatur dalam kedudukan bersaiz kecil (rendah) hingga saiz besar (tinggi).



Rajah 4: (i - vi) Susunan Hiasan *Sumbul* di Atas Pelamin Perkahwinan

Sumbul juga berfungsi sebagai tempat menghulur dan menyimpan hadiah kepada pengantin. Jika hadiah dalam bentuk wang atau permata, hadiah tersebut biasanya dimasukkan di dalam *sumbul* tersebut. Bahagian ruang hadapan pelamin diletakkan barang hantaran pihak lelaki dan perempuan. Sementara bahagian paling hadapan pahar ditempatkan *ompok* atau *idang* berisi kuih muih tradisional Iranun seperti *tayadtag*, *amik*, *pinakembang*, *panganan* dan *Piusu*. Selain itu, nasi kunyit dan beberapa jenis makanan yang dihiasi dengan bunga-bunga telur turut disediakan. Pada bahagian kemuncak gubahan *ompok* tersebut dicacakkan sejambak bunga. Objek-objek

budaya perkahwinan lazimnya direkabentuk seperti sebuah pohon tumbuhan.



Rajah 5 : (i – ii) *Ompok* atau *Idang*

Kedudukan ruang lantai pelamin haruslah berada pada tempat yang tinggi kerana dikaitkan dengan darjat dan rezeki dan kebahagiaan pengantin. Pada bahagian latar belakang pelamin pula menempatkan sejumlah 3 hingga tujuh keping *dempas liaupan*⁸ (Rajah 2: (vi dan vii)). Menurut adat, penggunaan *dempas liaupan* bukan sahaja berfungsi sebagai hiasan tetapi warna dan corak yang dominan dapat menentukan golongan dan status. Walaupun ia terdiri dari beberapa imej, warna, motif atau reka corak yang berbeza namun, aplikasi warna dan jenis motif dominan masih dikenali pasti untuk merujuk keturunan sama ada warna hijau, kuning, merah atau warna lain⁹. Jika status pengantin berketurunan datu' maka warna dominannya terdiri daripada warna hijau dan berasaskan motif tumbuhan. Jika status pengantin dari keturunan syarif pula maka warna kuning menjadi warna dominan yang bermotif kosmos (bulan dan bintang).

Pada bahagian ruang bumbung/lelangit pelamin ditutupi dengan kain jenis satin atau baldi bercorak flora dan organik yang dikenali *kelambu perkahwinan*¹⁰ (Rajah 2 (i dan v)). Kain yang beraneka corak dan warna ini menambah unsur estetik pada reka bentuk pelamin. Pemilihan motif pada bumbung adalah berasaskan motif flora. Sejenis kain rentang yang dikenali *ulap-ulap* digunakan untuk menutupi dan menghias bahagian sekeliling *kelambu* agar kelihatan kemas. Mengikut informan, adat menggunakan kain rentang adalah untuk merujuk kemeriahan persandingan dan bereranan sebagai simbol

⁸ Sejenis hiasan yang menyerupai sejadah atau tikar.

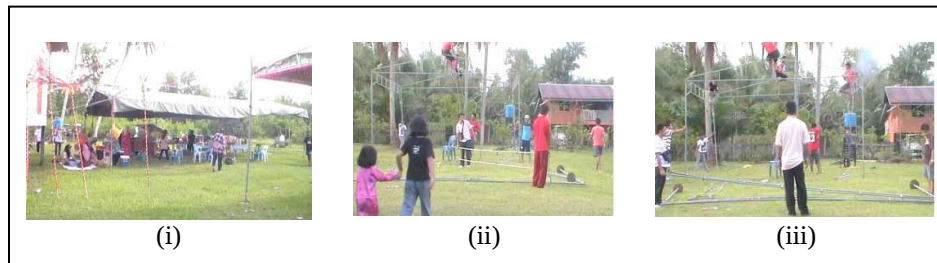
⁹ Haji Mohd. Sabanah B. Jalal, Kampung Rampayan Laut.

¹⁰ Ruang bumbung pelamin ditutupi dengan *kelambu perkahwinan*. Istilah *kelambu* digunakan sempena peranannya sebagai penutup bahagian atas atau bumbung pelamin pengantin.

warna status keturunan pengantin¹¹. Warna dan reka corak adalah metafora sosial yang menjadi perlambangan kehidupan yang meriah dan bahagia.

8.0 Adat Mendirikan Pelamin

Pelamin sebaik-baiknya dibina di hadapan rumah pengantin perempuan iaitu di kawasan yang luas agar dilihat oleh orang ramai (Rajah 6: [i-iii]). Pelamin perkahwinan digubah dengan reka corak dan warna yang menarik. Jika pengantin yang enggan bersanding, pelamin lazimnya dibina di dalam ruang tamu. Elemen penting dalam sesebuah pelamin ialah barang (material) hantaran daripada pihak lelaki dan balasan daripada pihak perempuan disusun seperti gubahan bunga di bahagian kiri dan kanan pelamin. Penentuan reka corak, warna, motif dan corak adalah kriteria pembuatan walau di mana pelamin ini didirikan. Barangan yang dipamerkan sering menjadi imej perlambangan dan penilaian para tetamu terhadap keluarga pengantin.



Rajah 6: (i-iii) Tatabanga dalam Majlis Perkahwinan (Mendirikan Khemah/Pelamin)

Beberapa perkara harus diikuti ketika pelamin didirikan seperti pemilihan hari, waktu dan bahan hiasan serta aksesori. Masa mendirikan pelamin sebaik-baiknya diselaraskan dengan musim perkahwinan mengikut kalendar Islam, terutamanya pada bulan Rabiulawal, Rajab, Shawal atau Zulhijjah. Pembuatan pelamin dan persandingan dilakukan sepanjang hari melainkan pada hari Sabtu dan Ahad. Pemilihan hari dipercayai membawa tuah dan dapat memberi rezeki kepada pasangan pengantin. Sebelum mendirikan pelamin, terlebih dahulu doa dan mentera dibaca agar pelamin pengantin selamat daripada gangguan jahat yang tidak diingini berlaku¹². Gangguan jahat ini datangnya daripada makhluk halus dan perbuatan dari manusia sendiri. Adat mendirikan pelamin mempunyai persamaan dengan adat pembinaan sesebuah rumah. Melanggar adat mendirikan pelamin bererti menyalahi adat dan dipercayai pengantin menempah

¹¹ Hj Asmad Bin Rudin, Ketua kampung Jawi-jawi, Kota Belud.

¹² Temubual dengan Hj Asmad Bin Rudin, Ketua kampung Jawi-jawi, Kota Belud.

malapetaka¹³.Sebaik-baiknya pihak keluarga keluarga yang terlibat memastikan tapak pelamin tidak terpisah daripada kawasan rumah dengan harapan ikatan kekeluargaan sentiasa berkekalan. Pemilihan lokasi dikaitkan adab menyambut tetamu iaitu dengan cara berhadapan untuk menunjukkan keikhlasan serta kesantunan dalam masyarakat. Kedudukan pelamin juga perlu berada pada paras yang tinggi kerana dikaitkan dengan status dan rezeki. Biasanya, mendirikan pelamin diketuai oleh *mak andam* dan *aji-aji (nigkakadi)*¹⁴ yang alim dan tahu tentang adat istiadat.

Perhiasan utama dalam sesebuah pelamin ialah *ulap-ulap*. Kain rentang ini mengelilingi bahagian lantai, tiang dan bumbung atau bahagian atap. Reka corak pada kain adalah adaptasi dari sumber cakerawala iaitu cahaya, bulan, bintang serta unsur flora (tumbuhan) dan fauna (haiwan) (Rajah 7: [i-viii]). Adat penggunaan kain bercorak dan warna-warni digunakan untuk menunjukkan status dan kemeriah majlis.

9.0 Kain Rentang Pelamin (*Ulap-ulap*)

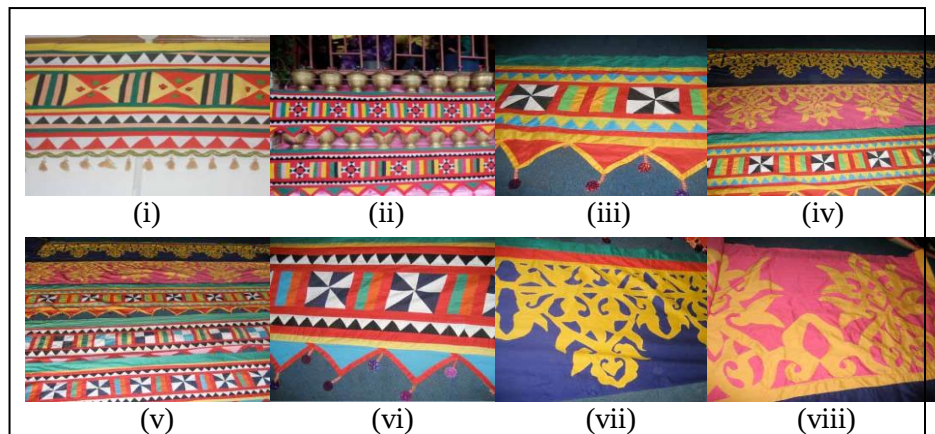
Lazimnya, jenis kain yang digunakan untuk *hiasan* ialah kain kapas, satin atau baldi (Rajah 7: [i-viii]). Reka corak jenis kain tenun atau sulam ini dihasilkan dengan teknik tenunan tangan dan seni tekat, iaitu proses mencantum kain yang dipotong menjadi hiasan pelamin. Seni tenunan/tekat fabrik ini disulam atau ditekat dengan menggunakan teknik manual iaitu dengan tangan atau mesin jahit¹⁵. Motif *ulap-ulap* adalah berdasarkan corak berjalur dan disusun pada pola hiasan kain baldi secara memanjang. Benang emas dan benang berwarna-warni juga diselit sepanjang kain tersebut yang berfungsi sebagai renda dan rerambu. Motif bintang dan daun tumbuhan merupakan ikon yang dominan dalam pembuatan hiasan rerambu.

Seni hias kain golongan datu' dan syarif tidak banyak berbeza sama ada dari aspek susunan motif atau ragam hias. Walau bagaimanapun perbezaan yang nyata antara dua golongan ialah terletak pada penggunaan warna dominan. Jika warna kuning, ia merujuk kepada golongan syarif. Manakala warna hijau pula akan merujuk golongan datu'.

¹³ Sesuatu perkara buruk akan menimpa, contohnya porak peranda, perceraian, umur pendek dan sukar mendapatkan zuriat.

¹⁴ Gelaran bagi mereka yang telah menunaikan haji. Mereka dipercayai arif dan mempunyai berkat dalam sesuatu majlis utama seperti upacara perkahwinan dan kematian.

¹⁵ Mesin jahit dianggap sebagai sebuah mesin yang moden dalam seni jahitan atau tekatan. Penggunaan jarum dan tangan ialah satu tradisi yang diamalkan oleh masyarakat dahulu.



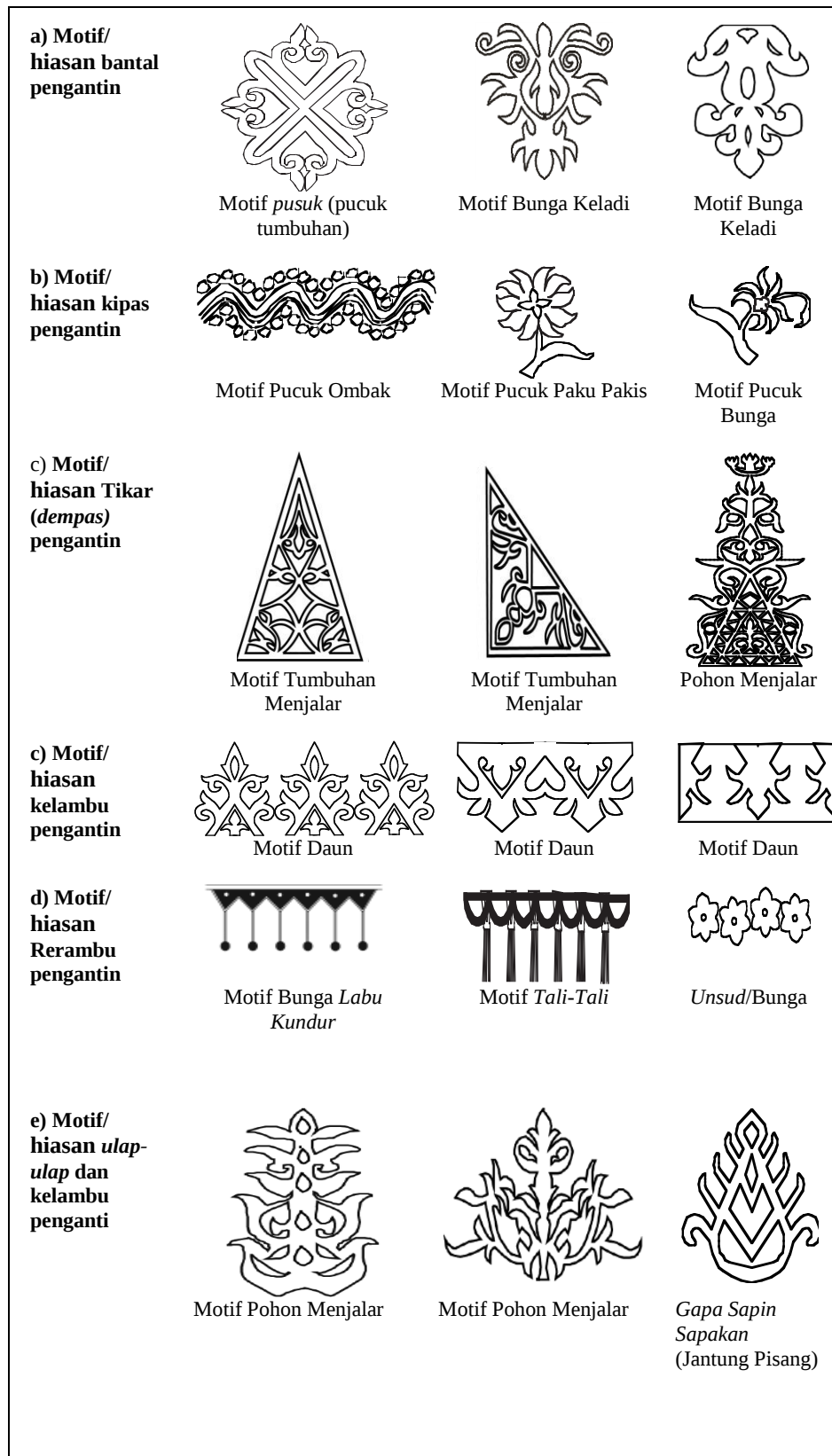
Rajah 7 : Kepekabagaian Warna dan Reka Corak Kain Rentang (*Ulap-ulap*) Pelamin

Kombinasi warna yang unik pada tekatan atau tenunan ialah dengan menggunakan benang yang berwarna-warni, iaitu merah, kuning, hijau dan hitam (Rajah 7: [i-viii]). Saiz atau ukuran khusus dalam pembuatan hiasan kain tenun atau tekat ini bergantung pada pembuatnya. Ia dianggarkan dalam lingkungan setengah meter hingga satu meter lebar dan ukuran memanjang berdasarkan ukuran sesebuah pelamin

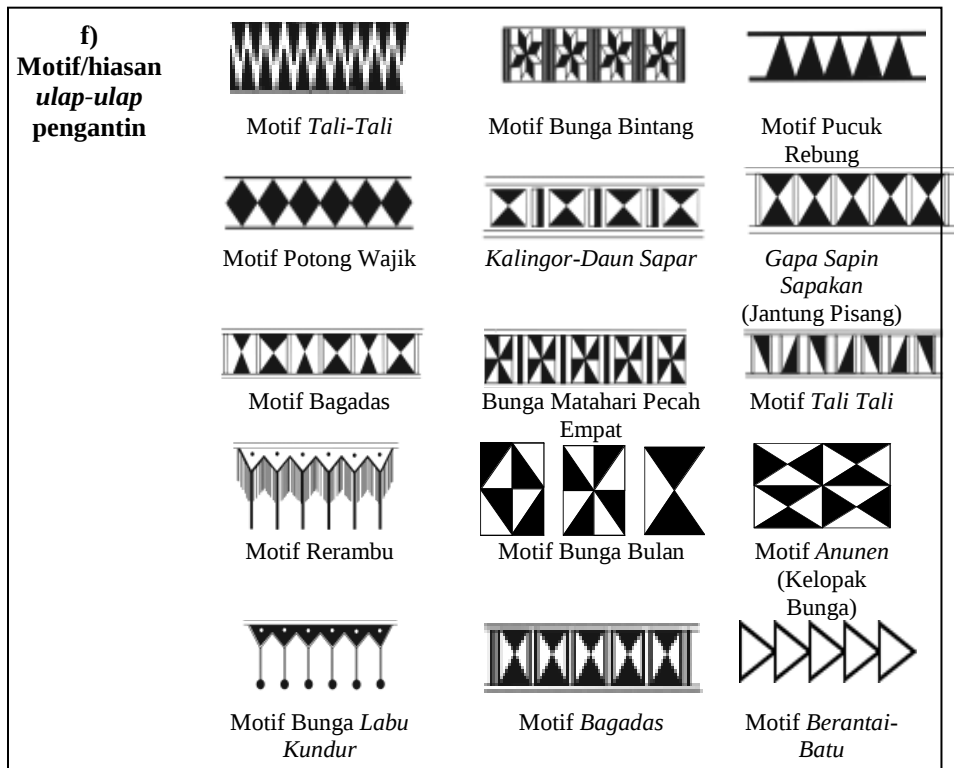
Motif dan corak geometrik dan organik yang berwarna-warni amat dominan mendasari pembentukan sesebuah pola hiasan masyarakat Iranun. Warna yang digunakan ialah putih, merah, kuning hijau dan hitam. Susunan motif yang diulang menghasilkan corak berulang dan menjadi pola hiasan memanjang pada kain yang ditenun, disulam atau ditekat (Rajah 7: [i-viii]). Pelbagai motif dan ragam hias geometri yang digubah diberi nama berdasarkan alam persekitaran, kehidupan harian dan alam semula jadi.

Lazimnya reka bentuk, motif dan warna dalam pelamin memberikan pengertian yang tersendiri. Motif bulan, matahari dan *bintang* menunjukkan simbol cakerawala yang mempunyai signifikan dengan kejadian siang dan malam, perjuangan dan cita-cita yang tinggi menggambarkan identiti budaya dan tamadun. Cakerawala ialah salah satu unsur alam yang sering menjadi metafora dalam *bayuk*¹⁶ dan cerita tradisi masyarakat Iranun iaitu berkonotasi dengan kejayaan dan kebahagiaan dalam alam perkahwinan.

¹⁶ Tradisi lisan berbentuk pantun dan sajak.



Rajah 8: (a-f) Ragam Hias Pada Objek Pelaminan Iranun



Rajah 8: (a-f) ...sambungan

Motif tumbuhan seperti bunga, daun, pucuk menjalar, pucuk rebung pada *ulap-ulap* menyerupai motif lengkap, imej separa dan motif disusun secara cerminan. Motif ini sering menggambarkan aktiviti kehidupan, hierarki atau status dalam sistem sosial. Motif berunsur potong Wajik juga dirujuk kepada sejenis makanan tradisi dalam kalangan masyarakat Iranun¹⁷ Warna-warna pada motif dan reka corak tekatan/tenunan suku kaum Iranun biasanya merujuk kepada nilai sosial dalam masyarakat. Kuning menggambarkan orang kenamaan, sultan atau syarif. Warna hijau pula melambangkan pangkat kedatuan, warna merah menggambarkan kepahlawan, dan warna hitam melambangkan pengalaman. Manakala warna putih dirujuk kepada maksud keimanan. Justeru itu, penggunaan motif-motif tersebut menjadi ikon budaya yang ada kaitannya dengan adat dan kehidupan¹⁸.

Beberapa motif dalam dialek Iranun yang digunakan dalam kain *ulap-ulap* iaitu mempunyai persamaan dengan tenunan songket Iranun. Antaranya ialah *daun*, *tumbuhan*, *bintang*, *bulan*, *bunga*, *rerambu*,

¹⁷ Temu bual dengan Hj Pandian Hj Sulaiman, adiguru tenunan kampung Rampayan Laut.

¹⁸ Hj Pandian Hj Sulaiman, adiguru tenunan kampung Rampayan Laut.

tali-tali. Motif-motif yang diaplikasikan dalam pembentukan *ulap-ulap* ialah seperti *unsud*, *bagadas*, *kalingon* (daun sapar), *anunen* (kelopak bunga), *potong wajik*, *sumping kundur* (bunga labu kundur), *pucuk rebung*, dan *gapa sapin sapakan* (jantung pisang). Motif dan reka corak ini diadaptasi oleh tukang tekak berdasarkan kosmologi atau objek alam persekitaran mereka sebagai menifestasi pemikiran sesuatu bangsa.

10.0 Penutup

Pelamin sebagai salah satu bentuk objek budaya merupakan hasil kreativiti dan dimanifestasikan berdasarkan pandangan hidup masyarakat. Amalan budaya sesebuah kaum pula mempunyai perkaitan yang rapat dengan adat dan peraturan yang diwarisi. Pelamin dalam masyarakat Iranun ialah tempat berlakunya perlakuan adat¹⁹. Secara tidak langsung perlakuan adat ini menyampaikan isyarat pembentukan keluarga dan mengesahkan pasangan pengantin sebagai suami isteri. Pelamin juga dianggap sebagai tempat menyaksikan kemeriahan yang dipancarkan melalui kepelbagaian warna, objek dan reka corak yang diperagakan. Penghasilan reka corak dan motif pula mempunyai kaitan dengan pengaruh kosmos masyarakat berkenaan. Oleh itu, situasi tersebut memaparkan pelbagai maksud dalam kehidupan.

Perubahan gaya hidup dan pembangunan yang pesat banyak mengubah kepercayaan dan amalan masyarakat. Walau bagaimanapun, masyarakat Iranun masih mengaplikasikan pelamin perkahwinan untuk memenuhi tuntutan adat yang bertindak sebagai sebuah identiti objek budaya.

Adat dan amalan ini telah menjadi ikutan yang diwarisi dari nenek moyang mereka. Perumpamaan '*tak lapuk dek hujan, tak lekang dek panas*', begitulah amalan-amalan persandingan (perkahwinan) walaupun arus kemodenan telah lama dalam kehidupan masyarakat. Amalan-amalan tertentu di dalam acara persandingan telah disesuaikan dengan tuntutan agama, iaitu mana-mana amalan yang bertentangan dengan ajaran agama Islam sedikit sebanyak ditinggalkan serta tidak diamalkan lagi.

¹⁹ Mabulnaddin sahiddin, Kampung Tamau, Kota Belud.

Rujukan

- Abdul Halim Nasir. (1985). *Pengenalan Rumah Tradisi Melayu Semenanjung Malaysia*. Kuala Lumpur: Loyal Press.
- Amran Kasimin. (1989). *Istiadat Perkahwinan Melayu. Satu Kajian Perbandingan*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Amran Kasimin. (1993). *Istiadat Perkahwinan Melayu Yang Bukan Daripada Ajaran Islam*. Kuala Lumpur: Dinie Publishers.
- Amran Kasimin. (2002). *Perkahwinan Melayu*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Appell, G.N. (1970). Ethnographic Notes on The Iranon Maranao Illanun of Sabah. *Sabah Society Journal*, 5, 77-82.
- Bates, D. G. (1991). *Human Adaptive Strategies*. New York: McGraw.
- Carsten, J. (2004). *After Kinship*. Cambridge: Cambridge University Press.
- De Jong, & P.E. De Josselin. (1965). *Religious in Malay Archipelago (Agama-Agama di Gugusan Pulau-Pulau Melayu.)* Kuala Lumpur: Oxford University Press.
- Fatimah Abdullah. (1994). *Urbanisasi dan Kekeluargaan: Satu Kajian Kes Keluarga Kelas Menengah Melayu di Kuala Lumpur*. (Tesis PhD.). Universiti Malaya, Kuala Lumpur.
- Fatimah Abdullah. (2009). Dari Halaman Rumah ke Dewan Merak Kayangan: Upacara Perkahwinan Melayu Bandar. *Sari*, 27 (2009), 97-107.
- Firth, Raymond William. (1973). *Symbolism*. Ithaca, N.Y: Cornell University Press.
- H.M Sidin. (1964). *Asal Usul Adat Resam Melayu*. Kuala Lumpur: Pustaka Antara.
- Haji Mohtar H. Md. Dom. (1977). *Istiadat Perkahwinan Masyarakat Melayu*. Kuala Lumpur: Federal Publications.
- Jacqueline Pugh-Kitingan. (2004). *Selected Paper on Music in Sabah*. Kota Kinabalu: Penerbit UMS.
- Ismail Ahmad. (1984). *Sistem Warna Dalam Kebudayaan Masyarakat Iranun: Satu Pemerhatian structural, Kajian kes terhadap orang Iranun di kampung Rampayan Laut, Kota Belud, Sabah*. Kuala Lumpur: Jabatan Antropologi dan Sosiologi, Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Lewis, R.A. & Spanier, G.B. (1979). Theorizing About The Quality and Stability of Marriage. Dlm W.R. Burr & R. Hill (Ed.) *Contemporary Theories About The Family* (pp. 268-249). New York: The Free Press.
- Peletz, M. G. (1996). *Reason and Passion. Representations of Gender in a Malay Society*. Berkeley: University of California Press.
- Rudofsky, Bernard. (1987). *Architecture Architects: Without A short Introduction To Non-pedigreed Architecture*. Albuquerque: University of New Mexico Press.

- Strange, H. (1981). *Rural Malay Women in Tradition and Transition*. New York: Praeger.
- Syed Alwi Sheikh Al- Hadi. (1990). *Adat Resam Dan Adat Istiadat Melayu*. Kuala Lumpur : Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Zainal Kling. (1977). *Masyarakat Melayu Antara Tradisi Dan Perubahan*. (1st ed.). Kuala Lumpur: Utusan Publications & Distributors.

Informan

Datu Tumai Datu Lipi (73), Penduduk Pantai Emas, Kota Belud.

Hj Asmad Bin Rudin (67), Ketua kampung Jawi-jawi, Kota Belud.

Haji Ibrahim Hj. Kadir (66), Bekas Imam, Kampung Jawi-Jawi, Kota Belud.

Hajah Kuasa Rasid (63), Ahli Tenenun, Kampung Tamau, Kota Belud.

Hajah Pandian Bt. Haji Sulaiman (59), Adiguru Tenunan, Kampung Rampayan Laut.

Haji Mohd. Sabanah B. Jalal (65), Kampung Rampayan Laut.

Landungan Hj. Sulaiman (54), Kampung Rampayan Laut, Kota Belud.

Mabulnaddin sahiddin (46), Kampung Tamau, Kota Belud.

Nurezza binti Wahab (44), Pengurus Balai Budaya Kampung Merabau.

Nursinah binti Haji Rumaisin (63), Balai Budaya, Kampung Merabau.

Saimah binti Hj. Hassan (60), Pekerja Balai Budaya Kampung Merabau.